

УДК 342.9

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ФІНАНСОВА СИСТЕМА» У РОЗРОБКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАХІДНИХ НАУКОВЦІВ

Валерія МИРГОРОД-КАРПОВА,

аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

SUMMARY

This article analyses the fact that the key factor of inconsistency of scientists' positions about main problems of financial system functioning is the absence of single methodological approach to establishing the essence of the financial system and the interaction of its components. Particular attention is paid to the study of the essence of the financial system in the comparative aspect of the positions of foreign and domestic researchers. The main approaches to understanding of the financial system definition and their advantages and disadvantages are studied in the article.

Key words: financial system, principles of understanding essence of financial system, institutional, mediatory and functional approaches, fund, institutional, subjective concepts.

АНОТАЦІЯ

У науковій статті проаналізовано той факт, що ключовим чинником неузгодженості позицій науковців щодо головних проблем функціонування фінансової системи є відсутність єдиного методологічного підходу стосовно встановлення сутності фінансової системи та взаємодії її складових. Особливу увагу акцентовано на дослідженні сутності фінансової системи в порівняльному аспекті позицій зарубіжних та вітчизняних дослідників. Досліджено основні підходи до розуміння сутності дефініції «фінансова система» та вивчені переваги і недоліки кожного з підходів.

Ключові слова: фінансова система, принципи розуміння сутності фінансової системи, інституційний, посередницький та функціональний підходи, фондова, інституційна, посуб'єктна концепції.

Постановка проблеми. З боку як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, теорії фінансів, фінансової системи і проблемам окремих складових фінансової системи приділялося і приділяється досить багато уваги. Водночас уся проблематика, пов'язана з визначенням, розумінням і змістом саме фінансової системи в економічній та юридичній науках України, недостатньо досліджена. Так, не має чіткого її визначення, не встановлено остаточно її структури. Такі проблеми, а також інші невирішені питання знижують рівень результативності як розуміння, так і функціонування фінансової системи України.

Актуальність теми. Проведений нами аналіз наукових праць свідчить про те, що у вітчизняній науці зовсім небагато ґрунтовних наукових досліджень, безпосередньо присвячених аналізу стану фінансової системи й обґрунтуванню напрямів її побудови, наприклад, є різні погляди на зміст фінансової системи та її складових. На низькому рівні розкриті взаємозв'язки і взаємодія елементів, що входять до її складу, не менш дискусійним є питання подальшого розвитку фінансової системи в Україні та світі тощо. На нашу думку, ключовим чинником неузгодженості позицій науковців щодо головних проблем функціонування фінансової системи є відсутність єдиного методологічного підходу щодо встановлення сутності фінансової системи та взаємодії її складових.

Мета статті. Звертаючи увагу на не аби яку актуальність згаданого питання, для більш повного та детального аналізу ми пропонуємо дослідити сутність фінансової системи в порівняльному аспекті: позиції зарубіжних і вітчизняних дослідників щодо вищезазначеної проблематики, аналіз основних концепцій та виокремлення відмінностей у принципах розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західні науковці неоднозначно підходять до визначення фінансової системи. Виділяється два концептуальні принципи розуміння сутності дефініції «фінансова система» залежно від того, що є початком чи основою фінансових відносин.

Перший принцип ґрунтується на тому, що концептуальною базою фінансової системи є діяльність фінансових інститутів. Другий принцип концептуальною базою фінансової системи називає фінансові відносини нефінансових корпорацій і домогосподарств.

У межах першого підходу розрізняють інституційний, посередницький та функціональний підходи.

Представники інституційного підходу характеризують фінансову систему як сукупність фінансових інститутів (фінансових посередників і ринків). Вони обмежують погляд на фінансову систему тільки описом особливостей різних фінансових інститутів, а також розглядають оцінку ступеня конкуренції в банківському секторі, його відкритість для іноземних конкурентів і суперництва всередині та між різними групами фінансових посередників, або прозорість визначення цін і захист прав інвесторів на фінансових ринках, або якість регулювання та нагляду [25, с. 34].

Такий підхід цілком ототожнює фінансову систему з фінансовим сектором та має ряд суттєвих недоліків. Як зауважує Р. Мертон [3, с. 154], він не може пояснити як і чому змінюється інституційна структура фінансової системи і як вона може розвиватися із плином часу.

Проте, досліджуючи проблематику, О. Олійник зазначає [15, С.43], що такому підходу не вистачає більш глибокого розуміння функцій фінансової системи.

Такі прихильники посередницького підходу, як Г. Габбард, Р. Глен. [6, с. 42], С. Фредерік [13, с. 60] досліджують фінансові інститути як основу фінансової системи в контексті фінансових відносин, які виникають між фінансовими інститутами (фінансовим сектором), а також тим, хто має надлишок фінансових інститутів і тими, хто має дефіцит фінансових інститутів. Представницький підхід досліджує фінансову систему як сукупність фінансових інститутів, що здійснюють пропозицію фінансових послуг, а також приєднує до елементів фінансової системи всі економічні одиниці, які можуть мати попит на фінансові послуги.

Отже, фінансова система, на думку представників такого підходу, виконує представницьку і трансформаційну функції. Лише завдяки фінансовій системи відбувається трансформація розмірів фінансових інститутів, їхніх ризиків, термінів і, як наслідок, врегульовується конфлікт інтересів між заощадниками та позичальниками.

Третій підхід – функціональний, передбачає, що у змісті фінансової системи акцент робиться не на фінансових інститутах як таких, а на їхніх функціях [23, с. 14].

Перевагою такого підходу порівняно з інституційним є те, що основні функції фінансової системи, по суті, є однаковими в усіх країнах і більш стійкими, аніж структура та сутність фінансових інститутів. Тому порівняння національних фінансових систем доцільно здійснювати саме за таким принципом.

Другий принцип передбачає, що концептуальною основою фінансових систем є саме фінансові відносини нефінансових корпорацій і домогосподарств. Розуміння фінансової системи в межах такого принципу базується на широкому визначенні категорії «фінанси», під яким, як вважає Р. Шмідт [24, с. 12], розуміється в який спосіб економічні агенти акумулюють та утримують багатства, інвестують, фінансують інвестиції, управляють ризиками.

Отже, ознайомившись із таким трактуванням фінансів, можна дійти висновку, що науковці розуміють дефініцію «фінансова система» так само, як і категорію «фінанси», і розглядають такі питання в межах держави або регіону.

Р. Шмідт у своїй роботі «Важливість, відмінності та конвергенція» [24, с. 15] наводить такий приклад на захист своєї позиції щодо розуміння фінансової системи. Тільки близько 25 років тому існували певні, так звані країни, що розвиваються, і певні колишні соціалістичні країни, в яких майже не існувало фінансових інститутів, але люди, які мешкали в цих країнах, заощаджували, інвестували, запозичали та мали справу з окремими ризиками. Тому, як результат, можуть бути фінансові системи без фінансового сектора. Водночас, і в країнах із розвинутою економікою багато фінансових рішень і відносин здійснювалися повністю в обхід фінансового сектора. Прикладами можуть бути реальні заощадження (спорудження будинку, виховання дітей тощо), самофінансування та самострахування, неформальне і пряме кредитування, а також відносини позики.

Другий принцип, в якому початком вважаються фінансові відносини нефінансових корпорацій та домогосподарств, є більш широким порівняно з першим, де початком є діяльність фінансових інститутів, адже другий принцип розглядає в межах фінансової системи фінансові відносини домогосподарств і нефінансових корпорацій не тільки через фінансові інститути, а і без участі фінансового сектора.

Західна наука все ж розширює межі фінансової системи в контексті нової інституційної економіки. Тому до скла-

ду фінансової системи відносить систему корпоративного управління, яку розуміють як дійсні (фактичні), а також потенційні потоки інформації та впливу.

Проте необхідно звернути увагу на той факт, що як би широко західні науковці не розглядали фінансову систему, її поняття та сутність, вони не розглядають в її значенні фінансові відносини держави з іншими учасниками економічної системи щодо руху фінансових інститутів на безповоротній основі та нееквівалентній основі для задоволення саме суспільних потреб, наприклад, бюджетно-податкові відносини (табл. 1).

У сучасній вітчизняній правовій науці висловлюється безліч думок із приводу сутності фінансової системи як юридичної категорії.

Такі науковці, як Т. Латковська [12, с. 26], Т. Ганзинський [7, с. 48], Е. Соколова [18, с. 78] та інші, виокремлюють три основні концепції праворозуміння фінансової системи:

1. Фондова концепція проводить класифікацію, зважаючи на властивості фінансових фондів, що є характерними для певної національної економіки. На думку Т. Латковської [12, с. 26], до складу фінансової системи, згідно з концепцією, входять: бюджет; позабюджетні фонди; кредитний фонд; страховий фонд; фінансові ресурси суб'єктів господарювання з подальшою диференціацією типів та видів фінансових фондів.

Прихильниками зазначеної концепції є О. Ашмаріна [2, с. 23–27], О. Васирик, О. Горбунова [20, с. 15], М. Карасьова [9, с. 11, 36], Ю. Крохіна [11, с. 13], В. Ульянова. На думку сучасних науковців, до безперечних переваг цієї теорії не можна не віднести обумовлені сутністю фінансів відносини, що пов'язані з необхідністю формування і використання відповідних майнових фондів. Але це ж є і слабким місцем – фінансова система виглядає в цьому разі як наслідок дії фінансового механізму, якийсь результат, що оформлює та формалізує фінансові відносини. Також, як стверджує Т. Латковська, така позиція не охоплює фінансові відносини, що не приводять до утворення та/або використання майнових фондів.

2. Інституційна концепція виходить із функціональної своєрідності окремих фінансових інститутів, а саме: державних доходів, державних витрат, страхування, державного кредиту, банківського кредиту, грошового обігу тощо. Прихильниками такої концепції є Н. Хімичева [22, с. 3, 27], Л. Воронова, М. Кучерявенко [5, с. 10], С. Запольський [8, с. 28], О. Орлюк [17, с. 28], О. Музика-Стефанчук [14, с. 13]. На думку О. Орлюк, такий підхід не дає можливості зрозуміти систематизаційні ознаки, що пов'язують єдність фінансових механізмів, які діють спільно лише в кінцевому підсумку [17, с. 28]. За словами Н. Хімичевої, фінансова система приводиться в дію через дослідження правових інсти-

Таблиця 1

Принципи розуміння сутності фінансової системи зарубіжними дослідниками (Західна Європа)

<i>Основа фінансової системи є діяльність фінансових інститутів</i>			<i>Основа фінансових інститутів є фінансові відносини нефінансових корпорацій та домогосподарств</i>
<i>Інституційний підхід</i>	<i>Посередницький підхід</i>	<i>Функціональний підхід</i>	Поняття «фінансова система» збігається з поняттям «фінанси».
Фінансова система – це сукупність фінансових інститутів (фінансових посередників та ринків).	Фінансова система – це сукупність фінансових відносин, які виникають між фінансовими інститутами і тими, хто має надлишок/дефіцит фінансових інститутів.	Акцентується увага не на самих фінансових інститутах, а на їхніх функціях.	

тутів фінансового права, за допомогою яких регулюється фінансова діяльність держави [22, с. 30–31].

3. Посуб'єктна концепція ґрунтується на визначенні саме органу, який управляє фондом чи інститутом, або володіє речовим правом певного різновиду щодо мобілізованих фінансових ресурсів. У межах такої концепції виділяють бюджет, позабюджетні фонди, фінанси господарюючих суб'єктів, страховий фонд, кредитний фонд, муніципальні фінанси, інвестиційні фонди тощо. Представниками зазначеної теорії є: В. Опарін [16, с. 31], Г. Комарова [10, с. 25], В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун [19, с. 37]. Таку концепцію, як зазначає Т. Латковська, теж не можна назвати вдалою, оскільки вона побудована на ознаках і характеристиках, які мають служебний характер і не пов'язані з природою та/або суттю фінансових відносин.

Подібних висновків дійшла О. Орлюк, яка також пропонує виділити лише три підходи до визначення змісту категорії «фінансова система» [17, с. 32]. Вона поділяє вищезазначені погляди інших науковців на природу дефініції «фінансова система».

Інституційний підхід включає всю сукупність фінансових інститутів, що сприяють утворенню та використанню фондів грошових коштів саме для здійснення фінансової діяльності держави.

Організаційний підхід визначає фінансову систему як сукупність органів державної влади й органів місцевого управління, які здійснюють керівництво фінансовою діяльністю держави загалом, а також підприємств, установ, організацій, які беруть у ній участь.

Економічний підхід розглядає фінансову систему як сукупність державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, міжнародних фінансів і фінансового ринку.

Ми повністю погоджуємося з позицією О. Орлюк, яка у своєму доробку зазначає, що категорія фінансової системи є дуже багатогранна, проте в будь-якому разі її необхідно розглядати як сукупність фінансових інститутів, органів, фінансів.

У своєму дослідженні І. Попов [18, с. 78] зазначає, що сучасну фінансову систему можна розуміти як сукупність економічних відносин, яка склалася історично для формування, розподілу й використання фондів грошових коштів держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств, розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), які реалізуються за допомогою фінансового апарату на основі фінансового законодавства країни.

Такі науковці, як Н. Архірейська та А. Мещеряков [1, с. 97] вважають, що сучасне визначення поняття фінансової системи обов'язково має враховувати процеси економічної безпеки, яка зумовлена лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків і посиленням фінансової глобалізації. Проте, на думку Т. Ганзицької, таке трактування не дає цілісного бачення категорії «фінансова система» власне як теоретико-правової категорії [7, с. 49].

Після дослідження основних позицій зарубіжних і вітчизняних науковців щодо дефініції «фінансова система», пропонуємо виокремити основні відмінності у визначених принципах та позиціях стосовно визначення поняття та сутності даної категорії. Такі відмінності пропонуємо розглянути у вигляді таблиці 2.

Висновки. Отже, у підсумку можна зазначити, що в наукових колах на підтримку тих чи інших концепцій, підходів або принципів висловлюються різні думки, кожна з яких має право на існування, бо певною мірою відображає особливості такої дефініції як «фінансова система».

Якщо ж говорити про фінансову систему України, то найбільш вдалу характеристику поняття запропонувала О. Орлюк. Українська вчена зазначає, що «фінансова система – це сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню відповідних централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для здійснення фінансової діяльності держави».

Таблиця 2

Відмінності у визначенні сутності категорії «фінансова система» з погляду вітчизняних та зарубіжних дослідників (Західна Європа)

Позиція вітчизняних науковців	Позиція зарубіжних науковців
Категорії «фінансова система» та «фінанси» не ототожнюються ні в економічній, ні в юридичній науках.	Категорія «фінансова система» розуміється так само, як і категорія «фінанси», але водночас вони розглядають такі питання в межах держави або регіону.
Досліджують рух фінансових інструментів в межах фінансової системи в таких аспектах: – на нееквівалентній і безповоротній основах для задоволення суспільних потреб (податкова та бюджетна системи); – на еквівалентній основі, що будується на ринкових відносинах.	Не досліджується рух фінансових інструментів в межах фінансової системи на нееквівалентній та безповоротній основах.
Фінансова система розглядається в широкому розумінні, досліджуються фінансові відносини домогосподарств, нефінансових корпорацій, держави як за участю фінансового сектора, так і без нього.	Фінансова система розглядається у вузькому розумінні, зосереджена увага на діяльності фінансового сектора, через який агенти задовольняють попит на фінансові послуги. Як результат, залишаються поза межами дослідження фінансові відносини без участі фінансового сектора.
Відсутнє розуміння фінансової системи з позиції інституційної економіки, яке передбачає в складі фінансової системи систему корпоративного управління.	Наявне розуміння фінансової системи з позиції інституційної економіки, яке передбачає в складі фінансової системи систему корпоративного управління.
Управлінська структура не залишається поза увагою вітчизняних дослідників.	Основна увага зосереджена на фінансових інститутах і фінансах, залишаючи поза увагою роль управлінської структури.
Домінуючою є позиція існування концепції праворозуміння фінансової системи, яка включає 3 підходи: фондовий, інституційний, посуб'єктний.	Домінуючим є інституційний підхід до розуміння сутності фінансової системи
Державні фінанси розглядаються як невід'ємна складова фінансової системи України.	Не розглядаються в контексті фінансової системи державні фінанси.

Список використаної літератури:

1. Архірейська Н. Дослідження системних підходів щодо оцінювання категорії «фінансова система» / Н. Архірейська, А. Мещеряков // *Складні системи і процеси*. – 2012. – № 1. – С. 96–102.
2. Ашмарина Е. Взаимообусловленность системы финансового права и финансовой системы в Российской Федерации / Е. Ашмарина // *Финансовое право*. – 2008. – № 7. – С. 4–11.
3. Боди З. *Финансы* : [учеб. пособие] / З. Боди, Р. Мертон. – Пер. с англ. – М.: СПБ.; К.: Вильямс, 2007. – 584 с.
4. Бурбика М., Солонар А., Уткіна М. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні та зарубіжних країнах / М. Бурбика, А. Солонар, М. Уткіна // *Право і суспільство*. – 2016. – № 4. – С. 159–164.
5. Воронова Л. *Финансовое право* : [учеб. пособие] / Л. Воронова, И. Криницкий, Н. Кучерявенко. – Х : Право, 2006. – 384 с.
6. Габбард Г., Глен Р. *Гроші, фінансова система та економіка* : [підручник] / Г. Габбард, Р. Глен. – Пер. з англ. ; наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесневич. – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.
7. Ганзицька Т. Сучасне розуміння поняття та структури фінансової системи / Т. Ганзицька // *Юридичний науковий економічний журнал*. – 2016. – № 5. – С. 48–50.
8. Запольский С. О природе понятия «финансовая система России» / С. Запольский // *Финансовое право*. – 2006. – № 8. – С. 2–8.
9. Карасева М. *Финансовое право России: новые проблемы и новые подходы* / М. Карасева // *Государство и право*. – 2003. – № 12. – С. 5–14.
10. Комарова Г. *Финансовая система Российской Федерации как объект судебной защиты* : [монография] / Г. Комарова. – М.: Проспект, 2013. – 168 с.
11. Крохина Ю. *Финансовое право России* : [учеб. пособие] / Ю. Крохина, В. Ульянова. – Саратов : Саратовский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 1999. – 210 с.
12. Латковська Т. *Поняття та структура сучасної фінансової системи України* / Т. Латковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//www.bookz.com.ua](http://www.bookz.com.ua).
13. Мишкін Ф. *Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків* / Ф. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчишин, А. Стасишин, Г. Стеблій. – К.: Основи, 1999. – 967 с.
14. Музика-Стефанчук О. *Фінансове право* : [навч. посіб.] / О. Музика-Стефанчук. – 3-тє вид., доп. та перероб. – К.: Атіка, 2007. – 264 с.
15. Олійник О. *Економічна сутність фінансової системи з погляду вітчизняної та західної науки* / О. Олійник // *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. – 2013. – № 4. – С. 41–46.
16. Опарін В. *Фінанси (загальна теорія)* : [навч. посіб.] / В. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
17. Орлюк О. *Фінансове право. Академічний курс* : [підруч.] / О. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
18. Попов І. *Проблемні питання забезпечення стабільності фінансової системи України* / І. Попов // *Інвестиції, практика та досвід*. – 2012. – № 11. – С. 77–80.
19. *Фінанси* : [навч. посіб.] / [В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, Д. Чуй]. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 247 с.
20. *Финансовое право* : [учебник] / О. Горбунова. – М.: Юристь, 1995. – 400 с.
21. *Финансовое право* : [учебник] / Е. Грачева, Г. Толстопятенко. – М.: Велби, 2003. – 536 с.
22. *Финансовое право* : [учебник] / Н. Химичева. – М.: БЕК, 1997. – 475 с.
23. Allen F. *Comparing financial systems: a survey* / F. Allen, D. Gale. – Philadelphia : University of Pennsylvania Wharton School, 2001. – 80 p.
24. Schmidt R. *Financial Systems – Importance, Differences and Convergence* / R. Schmidt, A. Hryckiewicz; Institute for Monetary and Financial Stability // *Working Paper Series*. – 2006. – № 4. – 32 p.
25. Schmidt R. *What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular?* / R. Schmidt, M. Tyrell // *Working Paper Series. Finance & Accounting*. – 2003. – № 111. – 70 p.